

osobní zprávy personal notes

Vespertilio 11: 171–176, 2007

ISSN 1213-6123

Dr. Václav J. Staněk – zapomínaný český chiropterolog

Vladimír HANÁK

katedra zoologie PřF UK, Viničná 7, 128 44 Praha 2; vhanak@natur.cuni.cz

Nadpis této vzpomínky věnované stoletému výročí narození osobnosti, kterou dobře zná každý Čech aspoň trochu se zajímající o přírodu, většinu čtenářů právem překvapí. Vždyť jméno Dr. Staňka mají v dobré paměti jak příslušníci starší generace, kteří se o přírodě dozvídali právě z jeho fotografických knih a krátkých filmů, tak i mnozí mladší, kteří se už jen letmo setkávali s jeho fotografiemi zvířat při listování starší českou populárně-naučnou literaturou. To všechno jsem si znovu uvědomil před pár týdny, kdy Státní filmový archiv uspořádal v kině Ponrepo vzpomínkový večer u příležitosti stoletého výročí narození Dr. Staňka, kde zase po dlouhé době byl k vidění výběr jeho krátkých přírodních filmů, jež nás tolik fascinovaly koncem války a v prvních desetiletích poválečného období. V té době byl Dr. Staněk velice populární, jeho filmy patřily k evropské špičce a také jeho pozdější fotografická knižní tvorba se v produkci nakladatelství Artia a nejrůznějších časopisů stále dostávala k dalším generacím zájemců. Tehdy byla, právě díky Staňkovi, česká populárně-naučná přírodovědecká tvorba v podobě knih, fotografií a filmů opravdu pojmem! Jenže záhy nato prodělala fotografická technika a souběžně s ní i rozvoj populárně-naučné literatury obrovský skok, který zastihl Staňka už v pokročilejším věku a také v situaci od světa uzavřeného prostoru, který mu postupně znemožnil další pokračování v úspěšné práci. Ale i tak ještě dlouho potom, hlavně díky nakladatelství Artia, se rozlézaly jeho publikace s unikátními fotografiemi do celého světa. Prostě éra Staňkova je pro naši přírodovědnou popularizaci a ochranu přírody zcela jedinečná a neopakovatelná.

Při vzpomínkách na výrazný přínos Staňkův v popularizaci naší přírody a její ochrany se zpravidla zapomíná na kořeny tohoto jeho úspěchu. Staněk měl bezesporu už vrozený vztah k přírodě a také schopnosti k vědecké i umělecké činnosti – to vše bylo už zakotveno v jejich učitelské rodině, otec i dědeček se už tak na regionální úrovni projevovali. Nicméně podstatným impulsem k jeho pozdější kariéře bylo studium na přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity. Přišel tam ve velmi příhodném období, v roce 1928, kdy už byla škola po válce dostatečně konsolidovaná a také tam našel vynikající učitele, staré profesory, zoologa Weniga a anatoma Waignera a zejména jejich mladší kolegy Komárka, Obenbergera a další. Měl štěstí i na početný kolektiv spolužáků, z nichž mnozí se později stali významnými představiteli biologických věd v meziválečném období a po druhé světové válce. Patřil ke generaci Jirovce, Černého, Černoorského, Feriance, Hraběte, Mařana, Štěpánka, Jirsíka, Táborského, Weniga ml., Šrámka-Huška a dalších. Ti všichni pak pokračovali v čisté vědecké a učitelské dráze, Staněk si však našel svou cestu, kde mohl spojit vědeckou erudici s uměleckými sklony, technickou zručností a citem pro ochranu přírody. A v této činnosti byl ve své době nesporně zcela výjimečný a úspěšný.

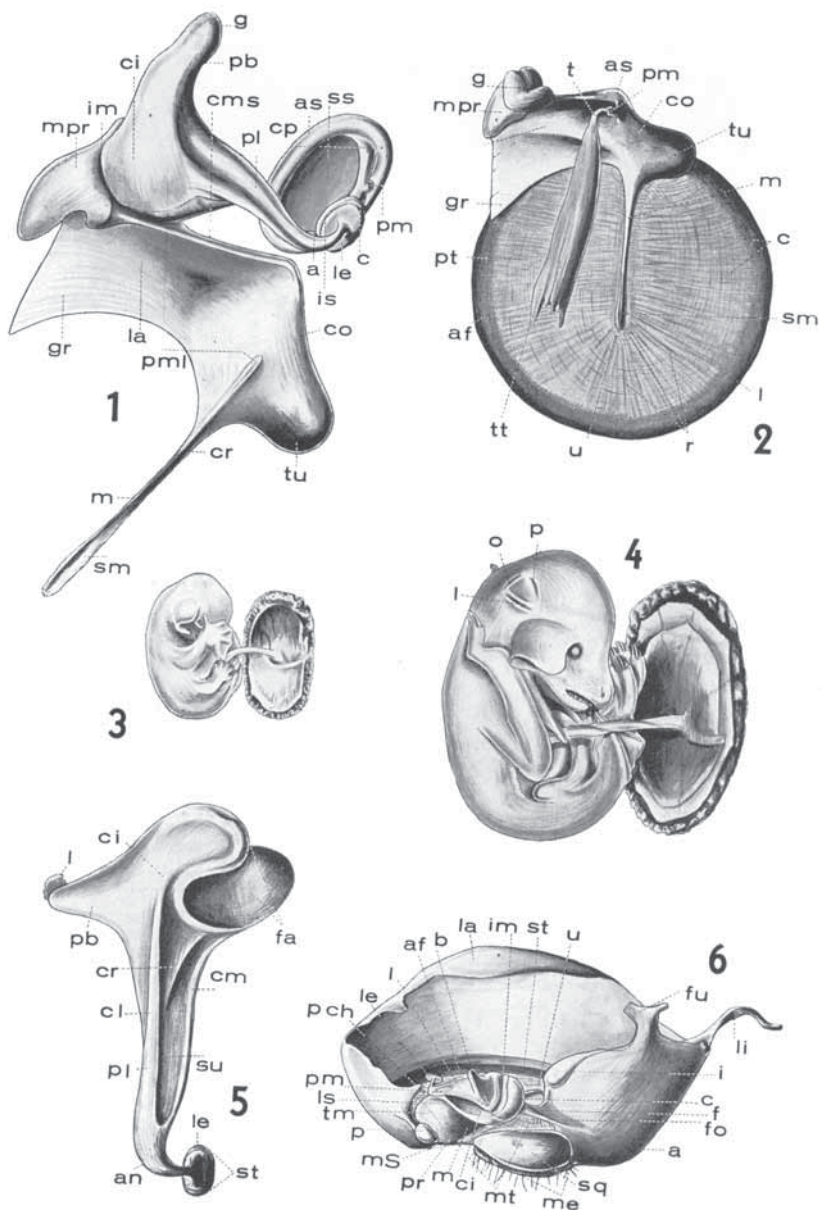
V této vzpomínce bych se chtěl zaměřit jen na Staňkův vědecký vývoj, významnou sféru jeho aktivit, která je neprávem zapomínána. Z paměti jeho bratra, operního dirigenta J. Staňka vím, že V. Staněk šel cestou většiny začínajících adeptů přírodovědy a o přírodu se zajímal aktivně již od dětství, podporován v tom otcem i dědem, významným sběratelem zkamenělin. Václavův pokojíček v rodičovském domě v Malešově u Kutné Hory byl v době jeho gymnaziálních studií malou laboratoří, s mikroskopem a příslušnou technikou a s mnoha chovanými zvířaty nejrůznějších skupin a velkou sbírkou přírodnin. Však také tato kolekce representovala gymnázium v Kutné Hoře na jakési regionální výstavě a už tenkrát ho proslavila. Na fakultu už tedy přišel jako velmi poučený znalec přírody, čehož si všimli jeho učitelé, zejména prof. Wenig, v jehož laboratoři byl záhy doma a zřejmě i to vedlo k jeho časnému působení v zoologickém oddělení Národního muzea u prof. Obenbergera a krátce nato i k zaměstnání v Zoologické zahradě v Troji, kde byl nejdříve asistentem Dr. J. Jandy a po jeho smrti i krátce ředitelem tohoto významného osvětového

Dr. Václav J. Staněk (uprostřed s dalekohledem) během exkurse do slovenských Karpat (převzato z obrazové knihy Staňka 1959).

pracoviště. Ukázal tak, že je schopen už raném mládí zastávat nejrůznější funkce spojené nějak s přírodou a zvířaty – dnes by se asi řeklo, že kromě své hlavní profese zoologa byl i velmi zkušeným manažerem. Musím se však znovu vrátit k jeho studijnímu pobytu na fakultě. Málokdo už dnes ví, že jako rigorózní práci dostal u prof. Weniga zajímavé téma: srovnání anatomie kůstek sluchového orgánu našich Chiropter. Vždycky jsem uvažoval o tom, kde se taková neobvyklá práce vzala v době, kdy od dob A. Kolenatiho (1812–1864) se u nás nikdo netopýry nezabýval a vlastně se ani nevědělo, jaké druhy u nás žijí. Že to byla práce anatomická je pochopitelné, tenkrát se zadávaly vesměs morfologicky zaměřené práce, terénní témata zejména v souvislosti s obratlovci vůbec nepřicházela v úvahu a bez využití mikroskopie sotva kdo prošel. Stejně je však záhadou proč to byli právě netopýři? Mluvil jsem o tom nedávno s bratrem pana doktora a dospěli jsme k názoru, že prvotním impulsem k tak “exotické” problematice byla skutečnost, že “student” Staněk objevil v okolí svého domova nesmírně zajímavou lokalitu – opuštěné štoly u Malešova, kde zimovaly spousty netopýrů a vnímavý mladík je tam pozoroval, fotografoval a později i sbíral pro sbírky Národního muzea. Jestli si pak sám vyžádal u prof. Weniga jako objekt své práce netopýry, se už asi nikdy nedozvíme – Staněk sám píše v úvodu své disertace, že jde o “zajímavé téma, zadané mu laskavě prof. drem Jar. Wenigem”. Lze však předpokládat, že široce vzdělaný a moderně uvažující zoolog Wenig mohl být netopýry rovněž zaujat, protože v té době se v zoologické literatuře začala hodně probírat atraktivní tematika o sluchových schopnostech netopýrů. Snad tak lze vysvětlit to neobvyklé téma, které vedlo k vzniku velmi úspěšné disertační práce a navíc i k tomu, že V. J. Staňka můžeme právem považovat za prvního průkopníka studia u nás tehdy málo známé skupiny netopýrů. Pro nás specialisty je škoda, že pozdější životní cesta a zájmy vedly docela jiným směrem. A tak se také rozvoj chiropterologie u nás zpozdil téměř o 30 let, kdy za druhé světové války a krátce po ní se začali o netopýry zajímat brněnští přírodovědci Kostroň a Vaňura a následně se začala formovat pražská chiropterologická škola.

Vraťme se však opět ke Staňkovi jako diplomantovi v zoologickém ústavu prof. Weniga: sám se v úvodu své později publikované disertace zmiňuje o tom, že získávání materiálu různých druhů středoevropských netopýrů bylo obtížné. Zřejmě mu v tom pomohli tehdejší docent a šéf zoologie v NM Dr. Jan Obenberger, který mu opatřil “zvláštní povolení a doporučení” pro farní a obecní úřady, majitele dolů, lesní správy atd. Po celé tři roky pak Staněk konal exkurze do různých i vzdálených míst republiky a získával materiál jednak pro tuto práci, jednak pro sbírky Národního muzea (to už byl na částečný úvazek volonterem NM). Díky Dr. Obenbergerovi a Dr. Štěpánkovi mohl také využít k práci na disertaci dosavadních sběrů z tohoto ústavu, což se týkalo zejména materiálu jižních druhů, *Rhinolophus ferrumequinum* a *Myotis capaccinii*. Kolik takových studijních cest bylo a kam vedly se můžeme jen dohadovat. Podle sběrů, které o mnoho let později zveřejnil i s potřebnými údaji Gaisler (1956) se týkaly jak různých oblastí Čech, tak i Slovenska. Jisté však je, že sběr materiálu nebyl nijak intenzivní, protože kromě návštěv zimovišť v podzemních úkrytech se tenkrát o způsobu života většiny druhů vědělo jen málo. Nicméně i tak získal Staněk materiál 17 evropských druhů, mezi nimi i vzácnější, jako *Pipistrellus nathusii*, *P. kuhlii*, nebo *Myotis bechsteinii*. Na tomto materiálu pak pečlivě vypreparoval sluchovou část lebky, vyňal titěrné sluchové kůstky, nabarvil a připravil sklíčkové preparáty, které pak pečlivě prokreslil, změřil a popsal. Práce to jistě byla nesmírná a zdlouhavá, ale adept ji zvládl na výbornou. Sám prof. Wenig se na jakémisi semináři o tom pochvalně zmínil “víte ty kostičky jsou nesmírně drobné, ale pan Staněk si s tím dovede vyhrát a dělá to dobře”. Tak po čase vznikla práce, která byla na tu dobu nadprůměrná a ostatně snese dobře srovnání i se současnými studiemi tohoto typu. Byla také (což nebylo běžné) v roce 1933 v celém rozsahu publikována nákladem České akademie věd a umění pod názvem *K topografické a srovnávací anatomii sluchového orgánu našich Chiropter*, měla 67 tištěných stran a řadu černobílých obrazových tabulí. Shodou okolností

Jedna z obrazových tabulí ze Staňkovy publikované disertační práce (Staněk 1933).

se stala první českou skutečně vědeckou prací z oboru chiropterologie, publikovanou na počátku éry rozvoje zoologie v nové republice. I když šlo o práci významnou a dodnes uznávanou, měla trochu smůlu. Jednak byla psána česky bez cizojazyčného souhrnu a také se objevila v době, kdy o netopýry nebyl u nás i v celé Evropě valný zájem. Paradoxní je (což jsem zjistil až mnohem později), že o stejném tématu napsal v téže době objemnou práci také maďarský zoolog Borszák (1933). Šlo, jako u Staňka, rovněž o výsledky disertační práce vydané vlastním nákladem, výsledky obou studií jsou si velmi podobné. Zvláštní je, že oba disertanti z téměř “sousedních” měst o sobě vzájemně nevěděli a také se necitují, snad proto, že obě práce vyšly ve stejném roce. Nicméně Staňkova práce je mnohem propracovanější a podrobnější, i když Borszák měl k dispozici 20 druhů netopýrů a jeho maďarsky psaná práce má krátké německé resumé.

Bohužel první publikace byla zároveň i vrcholem Staňkovy chiropterologické činnosti. Záhy nato sice přijal první zaměstnání v NM v Praze a mohl se tak dále věnovat doplňování tammích sbírek, ale měl už jiné zájmy a plány a také stále více se tíhnul ke studiu a fotografování živých zvířat a vzhledem k ochrannářskému citění asi ani neměl zájem na usmrcování živých tvorů, což se při muzejní činnosti sotva dalo praktikovat. Také proto se brzy stal stálým pracovníkem Zoologické zahrady v Tróji, kde pracoval s živými zvířaty a mohl se plně uplatnit jako fotograf, filmař a popularizátor. Nicméně právě v kolektivu pracovníků NM se účastnil několika cest do zahraničí, nejzajímavější byla zřejmě cesta po severní Africe, odkud přivezl menší sbírku netopýrů, zejména série *Pipistrellus kuhlii*. Sběr netopýrů v neznámém prostředí a při malých zkušenostech (tenkrát nebyly sítě!) a zejména v kolektivu entomologů asi nebyl snadný. A tak se tam věnoval rovněž sběru hmyzu a při tom fotografoval a filmoval. Nicméně i z doby působení v muzeu jsou k dispozici dvě krátká sdělení týkající se netopýrů (Staněk 1932, 1935). Obě se týkají exkurze do tehdy zpřístupňovaných Hosúsovských jeskyní na jihovýchodním Slovensku (dnes systém Domice). Tam kromě jiného jako první prokázal výskyt jižního druhu *Rhinolophus euryale* v hranicích tehdejší ČSR a přivezl i další materiál. Další zajímavosti o netopýrech Slovenska a Podkarpatské Rusi (včetně nálezu *Rhinolophus ferrumequinum*) publikoval ve dvou krátkých příspěvcích Staňkův musejní kolega Dr. Štěpánek (1936, 1938) a jeho spolužák Jirsík (1925). Ani to však nebyl širě pojatý výzkum a tak rozvoj nové etapy chiropterologie na Slovensku se datuje až od poválečné doby (Gaisler & Hanák 1956, Vachold 1960, atd.).

I když Staněk v třicátých letech pak už ve výzkumu netopýrů nepublikoval, zůstával stále jediným českým zoologem, který netopýry na tehdejší úrovni znalosti dobře znal a navíc měl stále přístup k muzejním sběrům savců. I v této své funkci byl vyhledáván ke konzultacím některými regionálními pracovníky, sestavujícími kompilační díla o zvířeně některých regionů Čech. Tak je např. podíl jeho zkušeností patrný i v seznamu savců jižních Čech (Bařa 1933) a zřejmě také přispěl svými poznatky Dr. J. Jandovi a Dr. J. Jirsíkovi při psaní jejich populárních kompendií (Janda 1930, Jirsík 1935) i jinde (např. v překladech Brehma). Nelze také nezpomenout Staňkovu spolupráci při průzkumu netopýrů krkonošských štol, kam ho přizval ke společné exkurzi další jeho univerzitní spolužák Dr. Hnízdo. Tam byl také v meziválečném období poprvé prokázán zimní výskyt do té doby téměř neznámého netopýra severního (*Eptesicus nilssonii*). Staněk tam, jako renomovaný znalec, Hnízdův nález potvrdil, výsledky však publikoval sám Hnízdo (1935). Škoda že Staněk už nemohl tento zajímavý druh zařadit do souboru forem studovaných ve vzpomínané dřívější disertaci.

Staňkovy chiropterologické aktivity v první polovině minulého století byly tedy jen krátkou epizodou na počátku jeho vědecko-umělecké dráhy. Nicméně přinesly řadu zajímavých poznatků a i když jeho publikační činnost v tomto směru nebyla velká, ukazuje jeho disertace, že byl velmi schopným vědeckým pracovníkem, který by se byl dobře uplatnil i v této profesi, kdyby se jí dále věnoval. Jeho hlavní zájmy však byly od počátku jinde a je tedy dobře, že šel za hlasem

svého srdce. Tam také dosáhl zaslouženého úspěchu, který byl a ještě bude jistě připomenut jinde. Nicméně by bylo škoda, aby jeho průkopnické aktivity v oboru chiropterologie zůstaly zapomenuty. Ani později však Staněk na svou vědeckou erudici nezapomněl a protože nechtěl usmrcovat živočichy, věnoval se s velkou vervou mykologickému výzkumu, kde dosáhl evropského věhlasu ve výzkumu hub hvězdovek a napsal o nich oceňovanou monografii. Ale to jistě ocení jiní v botanické literatuře.

Nakonec ještě pár biografických dat: RNDr. V. J. Staněk se narodil 16. 7. 1907 v Miskovicích u Kutné Hory jako syn vesnického učitele, své mládí pak prožil v nedalekém Malešově. Studoval na reálce v Kutné Hoře, kde v roce 1928 maturoval. V letech 1928–1933 absolvoval studium zoologie a antropologie na Přírodovědecké fakultě v Praze (RNDr., 1933) a od roku 1936 se stal asistentem prof. J. Jandy v zoologické zahradě v Praze-Troji, kde byl krátce (1938–1940) i ředitelem. Potom pracoval převážně jako svobodný umělec – filmař, fotograf a spisovatel. Po druhé světové válce byl kameramanem a režisérem Krátkého filmu v Praze a posléze opět svobodným umělcem, fotografem a zejména autorem řady populárně vědeckých knih, které ho proslavily nejen u nás, ale i po celém světě. Po celý život se věnoval i vědecké práci, zejména v oborech mammaliologie, ornitologie a mykologie. Byl významným členem řady vědeckých společností a ochránářských organizací. Za svou vědeckou a popularizační činnost získal i řadu cen a vyznamenání, v roce 1950 Národní cenu za film o mandelince bramborové, v roce 1957 cenu Ústředního národního výboru hlavního města Prahy, následně i vyznamenání za vynikající práci a v roce 1977 stříbrnou plaketu G. J. Mendela za zásluhy v biologických vědách.

Literatura

- BAŤA L., 1933: *Dosavadní výsledky zoologického výzkumu jižních Čech. Svazek 3. Vlastivědná Společnost jihočeská při Městském muzeu v Českých Budějovicích*, 67 pp.
- BORSZSÁK S., 1933: A Magyarországi denevérek hallócsontjainak ismertetése. *Bethlén Gábor Irodalmi é nyomdai Rt. Nyomása*: 1–40.
- GAISLER J., 1956: Faunistický přehled československých netopýřů. *Ochr. Přír.*, **11**: 161–169.
- GAISLER J. & HANÁK V., 1956: Nález netopýra *Myotis oxygnathus* Monticelli na území ČSR. *Věst. Čs. Společ. Zool.*, **20**: 364–365.
- HNÍZDO A. Z., 1935: Kapitola netopýří. *Čs. Háj*, **12**: 50–56.
- JANDA J., 1930: *Velký ilustrovaný přírodopis všech tří říší. I. Ssavci – ptáci*. Praha, 640 pp.
- JIRSÍK J., 1925: Přehled slovenských ssavců. *Věst. Čs. Společ. Zeměděl. Věd*, **30**: 1–8.
- JIRSÍK J., 1935: *Jak žijí zvířata*. Moravská Ostrava, 951 pp.
- STANĚK V. J., 1933: *K topografické a srovnávací anatomii sluchového orgánu našich Chiropter*. Česká Akademie věd a umění, Praha, 67 pp + ix tab.
- STANĚK V. J. 1932: Zpráva zoologa o prohlídce jeskyně Domica v roce 1932. *Čas. Turistů*, **106**: 16–18.
- STANĚK V. J., 1935: Nové přírůstky zoologických sbírek Národního muzea u Hosúsovských jeskyň na Slovensku. *Čas. Nár. Muz.*, **106**: 55–59.
- STANĚK V. J. 1959: *Auf Bärenspur in der Karpaten*. Artia, Prag, 80 pp.
- ŠTĚPÁNEK O., 1936: Vrápenec podkovní (*Rhinolophus ferrumequinum*) na Podkarpatské Rusi. *Věda Přír.*, **17**: 1.
- ŠTĚPÁNEK O., 1938: O netopýrech. *Naší Přírodou*, **2**(1): 1–4.
- VACHOLD J., 1955: Príspevok k otázke rozšírenia niektorých druhov netopierov (Chiroptera) na Slovensku. *Biológia, Bratislava*, **10**(2): 173–178.

došlo 18. 12. 2007